

ISTORIE

Acest volum, apărut în cadrul Programului de sprijin pentru publicare „Nicolae Iorga“, a beneficiat de susținere din partea Ambasadei Franței în România.

v i v r e
l e s
c u l t u r e s

Thierry Wolton (n. 1951) este jurnalist, scriitor și istoric, profesor la École Supérieure de Commerce din Paris. E preocupat în mod special de istoria regimurilor comuniste, de Războiul Rece și de influența sovietică în Occident. A mai publicat: *Vivre à l'Est* (1977), *L'Occident des dissidents* (în colaborare cu Christian Jelen, 1979), *Culture et pouvoir communiste* (în colaborare cu Natalia Diujeva, 1979), *Le KGB en France* (1986; trad. rom. *KGB-ul în Franța*, Humanitas, 1992), *Silence, on tue* (în colaborare cu André Glucksmann, 1986), *Les visiteurs de l'ombre* (în colaborare cu Marcel Chalet, 1990), *Le Grand Recrutement* (1993), *La France sous influence: Paris-Moscou, 30 ans de relations secretes* (1997), *L'Histoire interdite* (1998), *Rouge-brun: Le Mal du siècle* (1999; trad. rom. *Roșu-brun: Răul secolului*), *Le grand bluff chinois: Comment Pékin nous vend sa „révolution“ capitaliste* (2007), *Le KGB au pouvoir: Le système Poutine*, (2008; trad. rom. *KGB-ul la putere: Sistemul Putin*, Humanitas, 2008, ed. a II-a 2014).

Trilogia *O istorie mondială a comunismului: Încercare de investigație istorică* este cea mai amplă întreprindere de acest gen (peste 3.300 de pagini) și explică sistemul comunist din perspectiva celor trei mari actori ai săi: călăii (vol. 1), victimele (vol. 2) și complicii (vol. 3).

THIERRY WOLTON

O ISTORIE MONDIALĂ A
COMUNISMULUI

ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ

VOLUMUL 1
CU PUMNUL DE FIER
CĂLĂII

Cu o prefață a autorului la ediția românească

Traducere din franceză de Adina Cobuz, Wilhelm Tauwinkl,
Emanoil Marcu, Vlad Russo, Mariana Piroteală,
Marieva-Cătălina Ionescu, Georgeta-Anca Ionescu
și Elena Ciocoiu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Andreea Dobreci

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Thierry Wolton
Une Histoire mondiale du communisme:
Vol. 1: D'Une main de fer. Les bourreaux
© Éditions Grasset & Fasquelle, 2015

© HUMANITAS, 2018, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Wolton, Thierry

O istorie mondială a comunismului: încercare de investigație istorică /

Thierry Wolton. – București: Humanitas, 2018–

3 vol.

ISBN 978-973-50-6266-8

Vol. 1: Cu pumnul de fier: Călăii / trad. din franceză de Elena Ciocoiu,
Adina Cobuz, Georgeta-Anca Ionescu, ... – 2018. – ISBN 978-973-50-6267-5

I. Ciocoiu, Elena (trad.)

II. Cobuz, Adina (trad.)

III. Ionescu, Georgeta-Anca (trad.)

94

3^a

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Cu pumnul nostru de fier vom duce omenirea spre fericire!

Lozincă din arhipelagul Solovețk, unde s-a aflat
primul lagăr de reeducare din Rusia bolșevică

Cuprins

Prefață la ediția în limba română	11
Cuvânt înainte: Se poate întotdeauna și mai rău	13
Prima parte: Mitul revoluției	
Prolog	27
1. Revoluțiile ruse	39
2. Revoluția idealizată	70
3. Revoluția confiscată	104
4. Revoluția totalitară	176
Partea a doua: Socialismul într-o singură țară	
Prolog	207
5. Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugașvili	217
6. Beția succesului	242
7. Roșii și Brunii	324
Partea a treia: Cucerirea lumii	
Prolog	367
8. Triumful național-comunismului	371
9. Eliberatorii	406
10. Putere cu pușca în mână	479
11. În spatele cortinelor de fier	537
12. Imposibila pace	574
Partea a patra: Imperiul dezbinat	
Prolog	613
13. Orfanii lui Stalin	619
14. Marele Salt Înapoi	679
15. Un comunism tropical	716
16. Ordinea nomenclaturii	752
Partea a cincea: Apoteoza asiatică	
Prolog	809
17. Prăpastia maoismului	819
18. Epurarea din perioada khmerilor roșii	879
19. Paravanul „destinderii“	931
Epilog. Despre câteva condiții ale reușitei și despre câteva cauze ale eșecului	991
Tablă de materii	1005
Sumarul volumului 2. Când moare corul: Victimele	1011
Sumarul volumului 3. Un adevăr mai rău decât minciuna: Complicii	1013

Prefață la ediția în limba română

O carte parcă s-ar naște a doua oară atunci când este transpusă într-o altă limbă, având șansa de a ajunge la noi și noi cititori. Faptul că *Humanitas* este prima editură care îi oferă acest prilej cărții *O istorie mondială a comunismului* are o valoare simbolică pentru mine, cu atât mai mult cu cât am o legătură aparte cu România: mi-au fost publicate aici o serie de cărți, am nenumărați prieteni români, iar de multă vreme sunt implicat, grație îndeosebi Academiei Civice și Anei Blandiana, în eforturile de a menține vie memoria comunismului, pe care și aici, ca în numeroase alte țări, mulți se străduiesc s-o șteargă. Publicarea acestei traduceri vine și ea în sprijinul misiunii noastre. E grăitor faptul că România este cea dintâi țară care le oferă cititorilor de altă limbă decât cea franceză accesul la o lucrare unică, fără echivalent în lume, nu atât prin calitatea autorului, cât prin întinderea subiectului. Această istorie este prima dare de seamă exhaustivă asupra tragediei comuniste, căreia în secolul XX i-au căzut victime 27 de țări de pe mapamond și care a distrus atâtea vieți din toate cele patru colțuri ale lumii. România a fost și ea scena acestei tragedii, iar parcursul urmat de ea – mai precis, care i-a fost impus – reproduce traiectoriile celorlalte țări, începând cu regimul stalinist al epocii Gheorghiu-Dej, trecând prin versiunea național-comunistă a epocii lui Ceaușescu, până la ieșirea ratată din comunism, când revolta populară declanșată după căderea Zidului Berlinului a fost confiscată. Să nu uităm că această țară a cunoscut practici totalitare ieșite din comun, mai ales în închisoarea din Pitești, la începutul anilor '50, ale căror metode vor fi reluate mai târziu de khmerii roșii din Cambodgia, dovadă, dacă mai era nevoie, a unității acestor sisteme.

Totodată, cartea de față urmărește să arate că experiența prin care a trecut România nu are un caracter excepțional. Am constatat adeseori cu uimire, dragi cititori români, că aveți o aplecare spre martirologie, ca și cum sistemul comunist ar fi fost în România mai îngrozitor decât în alte părți. Cu riscul de a vă contraria, socotesc că, deși românii au suferit metode totalitare excesive, era totuși de preferat în acele vremuri să trăiești în România din spatele Cortinei de Fier decât în Rusia sau, și mai rău, în China sau Cambodgia. Nicidecum nu intră în discuție să stabilim gradul de suferință al nenumăratelor victime ale acestor sisteme – martiriul a fost unic pentru fiecare dintre victime; doresc doar să reamintesc

că durata și intensitatea suferinței nu au fost peste tot aceleași. Cuvântul înainte al cărții mele se intitulează „Se poate întotdeauna și mai rău“ – ceea ce pentru mine înseamnă că într-un astfel de sistem trebuie să te aștepți la răul fără margini. Au existat sisteme și mai crunte decât comunismul românesc, iar constatarea aceasta nu scade cu nimic din suferințele îndurate, nici nu le relativizează; ne îngăduie totuși, cel puțin, să resimțim aceeași compasiune legitimă pentru victimele de aici și pentru toate celelalte victime ale comunismului din întreaga lume.

Cele trei volume ale acestei istorii mondiale sunt dedicate celor sacrificați de acele regimuri, care au murit cel mai adesea fără știința contemporanilor lor – și care mai mor o dată din cauza amneziei noastre. Victimele nu pot fi readuse la viață, dar poate că, datorită acestor cărți, li se va recunoaște locul cel mai important pe care-ar trebui să-l dețină în nefericitul secol XX.

Se poate întotdeauna și mai rău

Este sarcina istoriei ca, după ce a dispărut viața de apoi a adevărului, să statornicească adevărul vieții acesteia.

KARL MARX*

Un om nu poate fi judecat în baza a ce spune sau crede despre sine, ci în baza faptelor sale. — LENIN

Regimurile totalitare făurite în creuzetul Marelui Război au făcut nenumărate victime în virtutea unei idei, a unei reprezentări asupra lumii, fondată ea însăși pe o metafizică: fascismul italian s-a structurat în jurul dogmei statului, nazismul a avut drept supremă referință rasa, iar comunismul a făcut din apartenența la clasă o valoare absolută. Dintre toate tipurile de totalitarism, versiunea comunistă trebuia să se angajeze într-o misiune mai cuprinzătoare pentru că mai vagă: „dușmanul de clasă“ nu a avut niciodată contururi clare. Ideologia comunistă a exercitat, de altfel, o influență mult mai importantă decât aceea de care au fost capabile fascismul și nazismul. Durata și întinderea câmpului ei de acțiune au sfârșit prin a transforma universalismul mesajului său într-o amenințare globală, într-atât de viguroasă a influențat spiritele, în țările cucerite ca și în rândul partidelor care l-au propagat, iar asta la scară planetară. În această izbândă stă caracterul singular al utopiei comuniste, ceea ce o diferențiază fără echivoc de celelalte două regimuri totalitare.

Comunismul a avut mereu pretenția unei anverguri mondiale. Dacă până la urmă sistemul s-a aplicat doar asupra unei treimi din omenire pe parcursul secolului XX, în schimb ideea comunistă a izbutit să cucerească spiritele în cea mai mare măsură. Pretutindeni unde a ieșit victorioasă teoria, în cele aproximativ 30 de țări care au trecut printr-un regim comunist, ca și în rândurile zecilor de partide care se legitimează de la ea, mecanismele de putere au coincis. Dincolo de aparentele variațiuni naționale și în ciuda dezacordurilor, uneori chiar a conflictelor dintre țări sau dintre școlile de gândire, a existat o unitate a sistemului comunist în modul său de funcționare, ca și în rezultatele obținute. Fenomenul poate fi înțeles cel mai bine tocmai la scară mondială, așa cum își doriseră făuritorii lui și așa cum urmăriseră susținătorii lui.

* Karl Marx, „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere“, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 1, Editura Politică, București, 1960, p. 414 (n. tr.).

Realitatea comunismului trebuie percepută de la bun început prin prisma proiectului său global, așa cum îl atestă această istorie, care îl prezintă pentru prima dată dintr-o perspectivă planetară. Promisiunea unei societăți egalitare, perfecte, nu face obiectul cărții noastre, deși este evident că speranța are partea ei de responsabilitate pentru modul în care regimurile au pretins că pot institui o asemenea societate. Nu intenționăm să reface drumul parcurs de o iluzie din trecut, ci să povestim comunismul în acțiune, cu sechelele sale încă foarte actuale. Dincolo de speranțele stârnite și în ciuda bunelor intenții puse în slujba împlinirii acelor speranțe, adevărul faptelor ne silește să recunoaștem că această utopie a provocat mai multe daune umane pe parcursul unui veac decât toate doctrinele pe care le-au îmbrățișat oamenii din negura vremurilor și până azi. Nici o cauză, indiferent de intențiile sale, nu merită asemenea sacrificii.

Au fost invocate diverse argumente pentru punerea sub semnul relativului a caracterului sinistru al acestei istorii: particularitățile naționale, împrejurările nefavorabile, personalitatea bolnăvicioasă a cutărui sau cutărui cărmuitor... Nici unul dintre aceste argumente nu aduce totuși o explicație mulțumitoare cu privire la repetarea politicilor aplicate, la înlănțuirea și la agravarea lor de-a lungul timpului, în contexte diferite, în țări diferite. Punerea în perspectivă a acestor politici, similitudinile dintre ele ne îngăduie să înlăturăm ipoteza unui accident al istoriei. Cel care trebuie făcut răspunzător pentru ceea ce s-a întâmplat este comunismul ca atare, în sensul generic, am fi tentați să spunem. Când sunt invocate așa-zise devieri, neînțelegeri, erori de judecată, nu se urmărește în fond decât ca ideologia să fie eliberată de vină, diferențiind între scopurile proclamate de ea și rezultatele concrete la care a condus. Despuiată de aceste justificări comune, realitatea comunismului devine și mai greu de acceptat. Alături de cei care s-au pus în slujba lui se văd implicați, parțial cel puțin, și cei care au fost însuflețiți de o credință adevărată. Diferă fără doar și poate natura responsabilității părților implicate, dar e greu, dacă nu chiar imposibil, să separi, în fața evidențelor, tragedia în sine de orbirea oamenilor, orbire pe care a speculat-o. Impunitatea conducătorilor comuniști, negarea crimelor de către contemporanii lor arată de ce metodele folosite n-au suferit modificări de-a lungul deceniilor și de ce modelul a putut fi copiat pretutindeni fără scrupule. E mai puțin neplăcut să arunci vina pe câțiva suspecți de serviciu decât să accepți responsabilitatea colectivă, fie ea și datorată unei orbiri liber consimțite. Și totuși, cum crima a atins dimensiuni planetare, și vina ar trebui să fie cumva universală. Responsabilitatea comună față de evenimentele desfășurate ne ajută să înțelegem de ce starea de lucruri a fost discernută cu atâta greutate – iar pe alocuri a fost chiar cu totul eludată.

Nu înseamnă însă că nu s-a scris extraordinar de mult pe acest subiect. Pentru cei doritori să descopere adevărul, regimurile comuniste n-au fost nicidecum o ghicitoare învelită într-un mister în interiorul unei enigme, cum se exprima Churchill cu referire la Rusia sovietică. Mărturii nemij-

locite, admirabile studii mai vechi și mai noi, analize competente realizate de specialiști remarcabili de ieri sau de azi, toate au pus sub lupă – și încă pun – adevărul sistemului. Fiecare țară supusă ucazului ideologiei și-a avut propriii martori și propriii analiști care au atras atenția și au transmis întregului mapamond, în timp real, informații despre evenimentele desfășurate între granițele ei. Față de toată acea literatură ne arătam respectul în această carte. În schimb, istoria despre care vorbim în paginile cărții noastre se distinge de acele mărturii și reflecții prin întinderea domeniului pe care-l explorează. Viziunea de ansamblu ne îngăduie să surprindem amploarea fenomenului comunist în multiplele sale dimensiuni – politică, socială, umană, chiar spirituală – și să-i evaluăm caracterul universal malign. Până acum nu a mai fost întreprins un asemenea demers.

Răul de-a lungul istoriei

Caracterul universal al doctrinei a jucat un rol hotărâtor în capacitatea sa de distrugere, iar întruchiparea utopiei de către regimul sovietic a amplificat fenomenul. Din loialitate față de „patria socialismului“, toți comuniștii au preluat de bunăvoie același model, au arătat supunere față de comenzi emise în cadrul unui centralism rigid la care au aderat cu entuziasm adepții din lumea întreagă. În vreme ce se poate vorbi de un sistem comunist care funcționa în aceeași manieră, făcând uz de metode similare, culminând cu catastrofe identice, regimurile corespunzătoare au putut totuși să facă anumite modificări. Paradigma originară a evoluat câteodată la contactul cu particularitățile locale și cu diversitatea caracterelor umane. Pe scurt, partidele și țările comuniste puteau să difere unele de altele păstrându-și totodată apartenența la aceeași specie – și de aici dorința de a le aduce laolaltă, într-o istorie comună, pentru a scoate în evidență caracteristicile lor genetice unice.

Pe măsură ce a cucerit teren, ideologia a fost pusă în aplicare cu tot mai multă intransigență. Regimul stalinist a dat dovadă de o mai mare cruzime față de populația sovietică decât pe vremea lui Lenin, maoismul a fost un regim mai criminal decât stalinismul, iar khmerii roșii au încheiat ciclul într-o apoteoză sângeroasă. Fiecare nouă generație de conducători comuniști se baza pe experiența predecesorilor și pe practicile celorlalte regimuri pentru a-și perfecționa propriile metode de teroare, cu năzuința necurmată de a constrânge realitatea să se supună canoanelor utopiei, ceea ce constituie fără îndoială cauza principală a acestei drame planetare. Dorința de a-și impune propriile dogme, în ciuda greutăților întâmpinate pe teren, i-a determinat pe conducătorii comuniști să silească tot mai agresiv populația să se plece în fața sistemului, permițându-le astfel să-și urmeze himera și să-și statornicească stăpânirea.

Aplicarea forțată a modelului a aruncat fiecare țară cucerită într-un război civil permanent în care puterea se confrunta cu restul societății.

Nu a existat niciodată vreo revoluție comunistă, în sensul de revoltă populară spontană. Istoria s-a pus în mișcare sub impulsul unor intelectuali mic-burgezi, al unor ideologi dispuși să facă orice pentru a-și atinge visul demiurgic, dar cu siguranță masele nu au avut vreo contribuție. Dictatura partidului, exercitată în numele proletariatului, s-a impus peste tot prin intermediul unor lovituri de stat, al luptelor de eliberare națională, al războaielor patriotice, al invaziilor sau al războaielor civile provocate în mod intenționat, și nicidecum prin voința imperioasă a unei clase muncitorești care visa să-și sfărâme lanțurile, așa cum se previziona. În continuare, odată puterea cucerită, propaganda noilor regimuri a avut grijă să pună în scenă anumite realizări pentru a-i seduce, chiar a-i fascina pe cei cărora le place să contemple de sus lumea, în termeni de putere, de raporturi de forță, de curbe de creștere. Astfel s-a lăsat abuzată de aceste minciuni elita politică și intelectuală occidentală, care aproape că arătat admirație față de un sistem capabil să țină sub control atâția oameni. „Metodele sale sunt dure, dar dau rezultate“, a socotit de cuviință să scrie revista americană *Time* despre Stalin, pe care l-a desemnat omul anului 1942. Declarațiile laudative ale anumitor lideri occidentali, precum și tăcerea pe care o păstrau adeseori democrații de toate convingerile asupra evenimentelor din spatele Cortinei de Fier se explică în parte prin complicitatea tacită care i-a unit pe conducătorii lumii, dincolo de divergențele politice dintre ei. Din cauza indiferenței, chiar a cinismului lor, această istorie devine cu atât mai dureroasă.

„Se poate întotdeauna și mai rău“: acest dicton a fost valabil în rândul popoarelor supuse, așa cum o dovedesc arhivele din țările foste comuniste (parțial) disponibile. Așa stau lucrurile când vorbim despre metodele de persecutare folosite, dar și despre comerț, prăbușirea economiei, asupra-rea locuitorilor, pe scurt despre spolierea oamenilor și a universului lor, declanșată de aceste regimuri. În privința tuturor aspectelor legate de comunism, care acum pot fi verificate în documentele epocii, constatăm că se confirmă până și cele mai pesimiste estimări, până și cele mai îngrozitoare mărturii. Un exemplu. Documente oficiale din China arată că s-a dat într-adevăr ordin ca regiunile lovite de foamete în urma Marelui salt înainte din anii 1958–1962 să fie complet izolate. Arma foametei a fost folosită, așadar, în mod intenționat de puterea maoistă, omorând cei mai mulți oameni din toată istoria în vremuri de pace. Acest fapt, precum și altele prezentate în paginile cărții au o valoare universală în condițiile în care urmărim să identificăm în practica comunistă expresia arbitrarului puterii, a tuturor puterilor, cu greșelile lor, cu samavolniciile, cu toate daunele și suferințele provocate. Dacă exercitarea autorității poartă în sine capacitatea de asupra-ire, o putere absolută poate asupra-ri în mod absolut. Din acest motiv călăii au acționat fără milă, iar victimele au îndurat o suferință fără margini.

Istoria e percepută ca o evoluție permanentă, lumea la un anumit moment dat poate fi înțeleasă prin prisma lumii din momentul precedent. Se știe, cel puțin după studiul lui Tocqueville despre *Vechiul Regim și Revoluția**, că o răsturnare socială poate fi înțeleasă atunci când îi identificăm cauzele și motivele în epoca anterioară. Regimurile comuniste apărute în secolul XX sunt urmașele unei doctrine care a sedus elitele intelectuale din deceniile precedente, iar ideologia de la care se legitimează a fost elaborată în contexte diferite de cele în care au vrut s-o pună în practică. La fel, lumea din prezent trebuie înțeleasă în parte ca moștenire a comunismului, marele fenomen al secolului trecut. Mondializarea care caracterizează vremurile noastre nu-și merită denumirea decât după prăbușirea cortinelor de fier ridicate în anii 1940. Setea de consum care însoțește progresul economiei din estul Europei trebuie înțeleasă prin prisma privațiunilor la care au fost supuse popoarele respective. Dificilul proces de asimilare a democrației prin care trec aceste țări eliberate de sub sechestru se explică, printre altele, prin greaua moștenire politică de care vor scăpa abia după două generații. Respectarea drepturilor omului, dezvoltarea unei jurisdicții internaționale pentru a judeca crimele împotriva umanității, condamnarea oricărei discriminări, recunoașterea diversității sexuale, aceste principii și libertăți care stau la temelie noului nostru secol reprezintă tot atâtea reacții politice, juridice, morale în raport cu trecutul recent. Cetățeanul din prezent se bucură de toate aceste progrese grație, în mod paradoxal, îndelungatei nopți totalitare care a mistuit deceniile precedente. Pentru a înțelege viața noastră din prezent, deopotrivă cu speranțele și cu deziluziile ei, cu progresele și cu împotrivirile întâmpinate, se impune neapărat o mai bună înțelegere a fenomenului comunist.

Domnia acestei utopii a fost consacrată de secolul XX, iar în prezent, în postcomunism, ne regăsim cu întreaga doză de moștenire pe care o presupune, cu atât mai mult cu cât istoria nu e încheiată de vreme ce a cincea parte din populația lumii se vede încă dominată de regimuri ce se legitimează de la comunism.

Istoria acestei istorii

Orice proiect de carte ascunde în sine și o serie de explicații personale. Nu sunt de profesie istoric. Am dorit să reînviez acest veac comunist din postura mea de eseist, ca să-l înțeleg, să-i găsesc explicații și să-l povestesc, cele trei obiective pe care mi le-am stabilit în această aventură

* Cartea lui Alexis de Tocqueville *Ancien Régime et la Révolution* a apărut în prima ediție în 1856 (trad. rom. *Vechiul Regim și Revoluția*, Editura Nemira, București, 2000) (n. tr.).

editorială pe termen lung. În scopul de a evalua proporția contribuției idealului în amploarea răului, era necesar să reiau firul întregii istorii, ca să discern și să scot în evidență premisele și concluziile. Prin urmare, cea dintâi preocupare pentru mine a fost să descriu epoca aceea atât de diversă, cu numeroasele-i meandre. În același timp, atrocitatea faptelor raportate suscită nenumărate întrebări, asupra naturii umane ca și asupra credințelor sale, asupra capacității sale de a se supune ca și asupra celei de a se împotrivi, precum și asupra atâtor alte comportamente (in)umane, încât era imposibil să mă restrâng la o simplă relatare a evenimentelor. M-am străduit de fiecare dată să aduc răspunsuri la întrebările pe care le stârnește o epocă atât de sângeroasă, unică în felul său, fără prezumția de a prezenta o unică explicație posibilă.

Nu am intenționat nici o clipă să scriu o istorie mondială a comunismului care să dețină toate răspunsurile. Un asemenea proiect este prin însăși natura lui imposibil. Cel care scrie despre istorie aparține vremurilor sale, iar cronica lui e deja parte din istorie. Putem trage concluzii certe doar din ceea ce s-a întâmplat în realitate, dincolo de aceasta nu facem decât să emitem interpretări. Comunismul e cel mai bun exemplu în acest sens. Multă vreme ridicat în slăvi ca fiind „viitorul luminos“ al omenirii, în prezent se vedește a fi fost cel mai negru coșmar al ei. Cu toate că faptele în sine au rămas neschimbate, iar realitatea comunismului este aceeași: nu s-a modificat decât analiza la care este supusă odată cu redobândirea lucidității de către oameni. Îmi asum răspunderea, desigur, pentru această versiune a istoriei pe care o prezint aici.

Demersul meu editorial se dorește a fi un eseu de investigare istorică. Nu urmăresc să prezint detalii sau episoade necunoscute, ci să decantez cât mai exhaustiv posibil faptele deja stabilite, dar adeseori risipite și trecute cu vederea în amintirile noastre. Relatarea mea va prinde contur prin felul în care le pun în perspectivă și prin pertinenta analizei. Această idee de investigație istorică se dorește a fi și un omagiu adus lui Aleksandr Soljenițin, care-și prezenta *Arhipelagul Gulag* – o carte care a zguduit lumea comunistă și a trezit din amorțire conștiința oamenilor de pe întreg mapamondul – ca fiind o „încercare de investigație literară“.

Eseul meu istoric este alcătuit din trei volume distincte, dar complementare. Fiecare dintre ele ar putea fi citit separat, deși e de preferat să fie citite toate, în ordinea în care au fost scrise. Primele două se ocupă de țările în care comuniștii au câștigat puterea, de la lovitura de stat bolșevică din octombrie 1917 până la invazia sovietică din Afganistan, în decembrie 1979. Acest episod marchează ultima expansiune a comunismului, punctul său culminant în plan geografic, care i-a îngăduit să stăpânească asupra unui număr de 26 de țări de pe mai multe continente, pe parcursul secolului XX, și asupra câtorva zone din lume, în prezent. Reculul care a urmat acestei ultime aventuri militare a URSS, apoi prăbușirea sistemului, cel puțin în Europa, sunt tratate, printre altele, în cel de-al treilea volum.

În primul volum am prezentat cronologic și explicativ cucerirea lumii de către comuniști. Odată conturate starea de lucruri și concursul de împrejurări, ne putem ocupa în cel de-al doilea volum de scoaterea în evidență a gramaticii sistemelor care au fost puse în aplicare. Abordarea sincronică, de-a lungul epocilor și al țărilor, ne permite să vedem cum funcționa în general comunismul aflat la putere, remarcând totodată particularitățile naționale ale fiecărui regim în parte. Aceeași istorie este percepută astfel din perspective diferite: puterea și logica sa în cel dintâi volum, societatea supusă, cu suferințele și împotrivirile sale, în cel de-al doilea. Pentru a simplifica și a sublinia caracterul complementar al celor două abordări, trebuie să spunem că primul volum va povesti istoria de pe baricada călăilor, în vreme ce volumul al doilea o relatează din punctul de vedere al victimelor acestora. Cât despre cel de-al treilea volum, el vorbește despre comunism când nu se află la putere. Este vorba aici despre proiectul revoluției mondiale purtate de URSS prin Internaționala comunistă, despre apariția și rolul partidelor comuniste în lume, despre succesele și eșecurile lor pe parcursul a decenii întregi. Cel de-al treilea volum abordează în plus relațiile complexe ale țărilor de pe mapamond cu comunismul. Vom vorbi despre orbirea intelectualilor, despre lăcomia oamenilor de afaceri, despre ignorarea fenomenului de către elitele occidentale, despre pasivitatea de care au dat dovadă în fața tragediei. Aceeași istorie este percepută de astă dată din perspectiva complicităților pe care le-a speculat ideologia. De asemenea, în al treilea volum se explică de ce, pentru țările care l-au îndurat ca și pentru spiritele pe care le-a sedus, e încă atât de anevoioasă abandonarea acestui sistem care și-a dovedit totuși ineficiența. Am încercat astfel să surprind aspectele esențiale ale comunismului, din zorii secolului XX până în zilele noastre, în maniera cea mai exhaustivă cu putință.

Rațiunile acestei istorii

Este evident că nu te înhami la o asemenea misiune de amploare fără să ai câteva motive esențiale. Fiecare relatare istorică are la rândul ei propria istorie: cea pe care o împărtășesc eu cu comunismul se poate rezuma la trei ipostaze. Cea dintâi o reprezintă pasiunea pe care am făcut-o în adolescență pentru *Doctor Jivago*, mai întâi datorită unui film de David Lean, apoi datorită capodoperei lui Boris Pasternak. Citind acea carte, m-am vindecat de orice entuziasm față de „revoluția“ bolșevică și de consecințele ei în URSS. Cel de-al doilea moment constă într-o conștientizare care-și are originea în anii 1970. După un ocol prin stângism – această boală a copilăriei comunismului, cum îl numea Lenin* –, prin

* Trimitere la cartea lui V.I. Lenin „*Stângismul*“ – *boala copilăriei comunismului*, publicată în prima ediție în 1920 și tradusă în românește în același an (Editura Cugătarea, traducere și introducere de Ion Pas) (n. tr.).

care a trecut o parte din generația mea, 1968, ocol care mi-a dat prilejul de a mă familiariza cu literatura marxist-leninistă, am înțeles că nu eram făcut pentru genul acela de înregimentare a spiritelor la care te obligă aderarea la această utopie. Ca mulți alții care n-au avut parte de autoritatea paternă – mi-am pierdut tatăl când aveam cinci ani –, sunt refractar față de orice tutelă, spirituală sau de altă natură. Comunismul, cu pretenția lui de a-ți abandona sinele în favoarea unui așa-zis bine superior, cerându-ți supunerea totală față de partid atunci când nu se află la putere, apoi la partidul-stat când o cucerește, comunismul care neagă orice urmă de individualitate, asta dacă n-o distruge cu totul, comunismul a întruchipat curând pentru mine antiteza propriilor convingeri care stăteau la temelia formării mele ca adult, și anume dragostea de libertate, dragostea de viață și libertatea de gândire. Confruntarea cu „socialismul real“, de dincolo de Cortina de Fier, ca tânăr jurnalist, mi-a întărit apoi această aversiune față de constrângere. În acea vreme începuseră să se audă vocile disidenței. Nu erau nici pe departe primele care denunțau impostura comunistă, dar acestea își găseau în sfârșit un ecou în Occident. Sistemul începea să se clatine, mirajul începea să se risipească. Întâlnirile mele cu acei oameni care nu aveau drept arme decât forța lor spirituală și hotărârea de a respinge compromisul m-au marcat pentru totdeauna. Datorită lor, am înțeles de timpuriu sistemul comunist, ei mi-au pus la dispoziție busola și instrumentele intelectuale necesare pentru a-i descifra țesătura și a-i evalua dramele. Cel de-al treilea moment este de natură mai personală, dar se înscrie în logica celui precedent. În timp ce mă documentam pentru scrierea primei mele cărți, *L'Occident des dissidents*, cosomecate cu prietenul meu Christian Jelen, care astăzi nu mai este printre noi, am cunoscut o tânără rusoaică, tocmai imigrată în Franța, născută la sfârșitul anilor 1940 la Norilsk, o localitate de dincolo de Cercul Polar, înființată de Stalin pentru prizonierii Gulagului; părinții ei se cunoscuseră acolo după ce fuseseră strămutați. Natalia Diujeva*, care mi-a devenit apoi soție, mi-a transmis această gravitate caracteristică oamenilor care au suferit până în străfundurile sufletului. Muză a disidenților ruși refugiați la Paris, ea m-a ajutat, prin sensibilitatea și inteligența sa, să dau târcoale acestei lumi care respingea comunismul și să aflu mai multe despre ea. Atunci când a murit, la începutul anului 1990, în urma unei boli pe care o contractase probabil în copilărie în spațiul sovietic, nu am renunțat să pășesc pe drumul pe care îl începuserăm împreună. Sigur, m-am dedicat pe parcurs și altor preocupări, găsind de-a lungul vieții și alte teme de interes, dar, dacă ținem cont de lucrările pe care le-am scris de la sfârșitul anilor 1970, comunismul sub diverse aspecte a ocupat mereu un loc preponderent. Această

* Natalia/Natașa Diujeva (1949–1990), jurnalistă și disidentă din Rusia, refugiată în Franța; coautoare alături de Thierry Wolton a cărții *Culture et pouvoir communiste* (1979); director adjunct al publicației pariziene *La Pensée russe* (*Gândirea rusească*) (n. tr.).

istorie mondială încearcă în prezent să adune laolaltă tot ce am văzut, aflat și înțeles cu privire la acest sistem în aproape o jumătate de veac. Informațiile pe care le aveam în legătură cu matricea sovietică au jucat un rol esențial în orientarea mea în această galaxie planetară.

Marx nu urmărea să interpreteze lumea, ci s-o schimbe. Comunismul, care-și are rădăcinile în filozofia lui Marx, trebuie privit prin prisma praxisului său, a dorinței de a revoluționa omenirea și istoria. Dacă relatarea acestui trecut poate lua câteodată forma unui rechizitoriu, acest lucru se datorează nu naturii relatării, nici tonalității ei, ci realității cu care s-a confruntat naratorul. Impresia de ostilitate nu i se datorează autorului, ci faptelor relatate, care sunt neîndurătoare sau, cum spunea Lenin, „încăpățănate”^{*}. Pentru occidentalul care a avut norocul să nu se confrunte niciodată cu asemenea încercări, darea de seamă asupra unui asemenea fenomen este cea mai grea misiune. Dorința mea permanentă a fost ca această istorie să fie percepută de la nivelul individului, o perspectivă adeseori omisă, fără a evalua totodată dificultățile implicate de un asemenea demers. Nu sunt nici Soljenițin, nici Șalamov, nici Grossman, nici Liu Xiaobo, nici Miłosz, nici Havel, nici Valladares, nici toți acei martori marcați fizic sau mental de suferință, pe care au descris-o cu atâta iscusință. Sunt un simplu ascultător, eu nu mă pot pune în pielea victimelor, ar fi oricum lipsit de cuviință fie și să încerc așa ceva.

La urma urmei, această carte a venit peste mine ca un imperativ categoric, în numele unei etici a responsabilității. Din momentul în care recunoaștem că anumite efecte ale acestei istorii tragice își au originea în propriul nostru trecut, avem oarecum datoria să ne asumăm ceea ce ni se poate imputa dintre suferințele îndurate. Deicidul Revoluției Franceze, Teroarea iacobină care i-a fascinat pe liderii comuniști nu sunt străine de această dramă. Teoria materialistă ce a slujit drept sprijin pentru proiectul comunist își are obârșia în analiza modului de producție capitalist care a triumfat în Europa secolului al XIX-lea; intelectualii marxiști care au preluat puterea cam peste tot în lume erau iubitori ai culturii occidentale... Nu sunt decât câteva elemente dintre cele care ar trebui luate în calcul la ora bilanțului. Această istorie este, de asemenea, un act de căință al unui european care a avut tot timpul norocul să trăiască liber, adresat tuturor celor care au fost aneantizați de secolul comunist.

Probleme de terminologie și de transcriere

În această carte vom vorbi despre comunism, și nu despre socialism, cu toate că este adevărat că ultimul stadiu al istoriei, cel al societății fără clase și fără stat, previzionat de maeștrii gânditori, n-a fost nicicând atins

* În „Scrisoare către tovarăși”, scrisă în 17 octombrie 1917 și publicată în numerele din 19, 20 și 21 octombrie același an ale ziarului *Raboțki Pout (Pravda)* (n. tr.).

de țările pornite pe această cale. Calificativul „comunist“, preluat din denumirea partidelor conducătoare, corespunde realității observate. Lenin la vremea lui renunțase la orice referință la social-democrație și la socialism, preferând termenul „comunism“, care întruchipa mai bine, potrivit lui, puritatea revoluționară a marxismului, așa cum o exprima *Manifestul* din 1848. Ulterior, condițiile de aderare la Internaționala a III-a, care s-a aflat la originea creării tuturor partidelor comuniste din lume, au specificat diferențierea care trebuia făcută între noile partide comuniste și „vechile partide «social-democrate» sau «socialiste», care au trădat stindardul clasei muncitoare“, așa cum acuzau statutele noii organizații. Pretutindeni unde au avut ocazia, că se aflau la putere sau nu, partidele comuniste s-au războit cu socialiștii, acești verișori de-al doilea în materie de speranță, subminându-le autoritatea. Nici un socialist de pe mapamond n-a putut da uitării cât de nemiloasă fusese confruntarea și cum membrii lor se număraseră printre primii persecutați de dictaturile proletariatului încă de la instalarea lor. Să confundăm acești termeni ar însemna să trecem cu vederea această luptă între frați și să trădăm memoria victimelor.

Într-un regim comunist, întreaga putere e deținută de partidul-stat. Partidul comandă statul, care-l investește pentru a se prevala de puterile sale ca autoritate publică. Statul se află în slujba partidului, care constituie garantul ideologiei. Cei doi termeni sunt inseparabili, partidul impune direcția de urmărire, statul ajută la menținerea ei. Dictatura proletariatului pe care-l întruchipează partidul are nevoie de stat pentru a fi pusă în aplicare, în general prin teroare, cu ajutorul mijloacelor puse la dispoziție de stat, dar natura comunistă a regimului este dată de către partid. Ar fi un contrasens să vorbim de opusul lui, statul-partid. Ideologia a izbutit să supună popoare întregi acolo și numai acolo unde exista un stat puternic, cel puțin respectat, înainte de preluarea puterii de către partidele comuniste. Cu toate acestea, felul în care au folosit puterile pre-existente partidele din respectivele state a modificat natura acelor puteri. Liderii comuniști au acaparat aparatul de stat pentru a-l pune exclusiv în slujba propriei cauze. Combinația dintre cele două, dintre partid și stat, dintre idee și mijloacele de a o impune, a sfârșit printr-o nouă formă de dominație politică, apărută în secolul XX: totalitarismul.

Confiscarea totală a exprimării publice și a reprezentării politice, omniprezența organelor de control, de opresiune și de înregimentare, monopolul asupra mijloacelor de comunicare și de informare au caracterizat regimurile totalitare comuniste până într-acolo încât termenii au devenit aproape tautologici. Spre deosebire de despotism și de dictatură, care se rezumă în general la stăpânirea prin forță, totalitarismul fărâmițează societatea în scopul de a-i slăbi pe membrii săi, astfel încât fiecare dintre ei să devină dependent de partidul-stat unic. Un regim totalitar sfășie toate legăturile indivizilor între ei, că sunt familiale, comerciale, sociale, sentimentale... astfel încât Autoritatea rămâne singurul mediator la

care fiecare trebuie să se raporteze ca să poată supraviețui. Din copilărie și până la moarte, totul este guvernat de această Autoritate. Totalitarismul se reduce la negarea „sinelui“ în avantajul unui „noi“ colectiv reglementat de putere. Cu toate acestea, partidele-stat n-au reușit să impună un control social fără fisură. Totalitarismul reprezintă mai degrabă un ideal al regimurilor comuniste pe care partidele-stat au tins să-l atingă, fără a izbuti vreodată pe de-a-ntregul din pricina forțelor care li se opuneau în rândul societăților cucerite. Termenul „totalitarism“ rămâne la fel de relevant ca principiu teoretic, ca model de putere, mai ales când urmărim să descoperim natura particulară a acestor regimuri și a evoluției lor. În ciuda opoziției de care s-au lovit, omenirea n-a mai cunoscut niciodată un fenomen asemănător, cu o asemenea amploare, forță și dorință de a distruge. Totalitarismul este principala contribuție a comunismului la istoria omenirii.